

ӘЗІЛ-ОСПАҚТЫ ФУНКЦИОНАЛДЫ ДИСКУРСТЫҚ ТАЛДАУ

*Рысмагамбетова Н.А.¹

*¹докторант, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті,
Ақтөбе, Қазақстан,
e-mail: aitokrayan@gmail.com

Аңдатпа. Бұл мақалада әртүрлі зерттеу көздеріне сүйене отырып, сондай-ақ нақты мысалдарды есепке ала отырып, "Әзіл-оспақты функционалды дискурстық талдау" ұсынылады.

Мақаланың мақсаты – әзіл-оспақты функционалды дискурстық жағынан талдай отырып, позитивті әзіл-оспаққа ерекше назар аударудан бас тартып, оның басқа қырынан да қарау. Дискурсивті аналитика зерттеушілерінің назарын аударатын салалардың бірі – бұл әзіл-оспақ тудыратын жауаптар туралы ақпараттарды саралау. Әзіл-оспаққа жауап берудің прототипі ретінде күлуге бағытталған ертеректегі зерттеулерден алшақтай отырып, бірқатар соңғы зерттеулер жауап берудің әзіл-оспақты қолдау немесе қабылдамау сияқты басқа да тәсілдерін анықтады және талқылады.

Зерттеу әртүрлі дерек көздеріндегі әзіл-оспақтың функционалды дискурстық талдауын салыстырмалы зерттеу әдісі арқылы жүзеге асты. Осы әдістемелік мәселелерден басқа, әзіл-оспақты зерттеу кезінде дискурс талдаушылары жиі кездесетін тағы бір күрделі сұрақ-бұл деректердегі әзілді нақпа-нақ қалай анықтауға болатындығы туралы берілді. Мақалада функционалды дискурсты аналитикалық қырынан қарастырып, психоаналитикалық теорияларының әртүрлі аспектілерінен зерттеулер келтірілген.

Мақаланың ғылыми маңыздылығы әзіл-оспақты функционалды дискурстық талдау арқылы назар аударатын стратегиялардың кейбіреулеріне, мысалы, әзіл-оспақты көбірек қосып сөйлеу, сөйлеушінің сөздерін қайталап отыру, өзара әрекеттесуге аса ынтамен қарау, негізгі сөйлемдерге келісу, келіспеу, балама интерпретацияларды ұсыну, сондай-ақ ым-ишараны мимикалық қимылдарды пайдалану, күлімсіреу, бас изеу, қасты көтеріп сөйлеу сияқты мәселелер қарастырылды.

Мақаланың практикалық маңыздылығы әзіл-оспақтың жұмыс орны контекстіндегі отбасындағы, достар ортасындағы шиеленіс пен стрессті жеңілдету үшін қолданылуындағы орны, интерактивті әзіл-оспақтың динамикасы мен күрделілігі маңыздылығы айқындалды. Әзіл-оспақты қолданудың кейбір тәсілдері анықталды және сипатталды.

Әзіл-оспақтың функционалды дискурстық талдауының әдіснамалық, процессуалдық (технологиялық) және аспаптық деңгейлері, диалогтік сипатын түсінуге арналған натуралистік әдістері оның мақсаты, ол туралы пікірлер, сондай-ақ нәтижесі ұсынылған. Әзіл-оспақ дискурсының қызметін айқындау барысында оның қоғамдық ортада қолданысы берілді.

Тірек сөздер: әзіл-оспақ, функционалды дискурс, қарым-қатынас, талдау, интерактивті әзіл, аналитика, зерттеуші, стратегия

Негізгі ережелер

Дискурсты функционалды талдау желеуімен жүргізілген зерттеулер, когнитивтік-перцептивті, әлеуметтік мінез-құлық және әзіл-қалжыңның психоаналитикалық теорияларының әртүрлі аспектілеріне таңдамалы түрде сүйене отырып жүргізілген (осы теорияларды толығырақ көрсету үшін) және өзара әрекеттесу кезінде әзіл-оспақтың қандай функционалды қызмет

атқаратынын зерттейді. Мысалы, жұмыс орнының контекстінде функционалды дискурс талдаушылары әзіл-оспақты қарым-қатынас барысында күш басымдығын жүзеге асыру және көрсету (кейде бүркемелеу немесе тіпті даулау) үшін шиеленіс пен стрессті жеңілдету үшін қалай пайдалануға болатынына қызығушылық танытты [1, 20-25 бб.]. Қандай да бір нақты қатып қалған теорияға жатқызбай, әзіл-оспақтың әртүрлі теорияларының түсінігін қиылыстыру және біріктіру, функционалды дискурсивті-аналитикалық зерттеулердегі әзіл-оспақтың күрделілігі мен көп функционалдығы туралы жан-жақты тұжырымдаманың дамуына ықпал етеді [2]. Әзіл-оспақ аналитикалық бағыттағы бұрынғы зерттеулер, белгілі бір жағдайды мысалға ала отырып, ешқандай сыни көзқарасты қолданбастан, әзіл-оспақты анықтап оны сипаттауға ғана бағытталған болатын.

Ақырында бұл зерттеулердің көбісі интерактивті әзіл-оспақтың динамикасы мен күрделілігін тым жеңілдеткені үшін және бір мезгілде немесе баламалы түрде қолданылатын анағұрлым терең, нәзік тұстарын елемегені үшін сынға ұшырады. Функционалды дискурсты аналитикалық қырыннан қарастырған әзіл-оспаққа қатысты бұрынғы зерттеулер, ешқандай ерекше сынауды қолданбастан, белгілі бір жағдайдағы әзіл-қалжыңның әсері мен тиімділігі айқын деп қабылдау негізінде білгілі бір әрекеттестіктегі әзіл-оспақ мысалдарының функцияларын анықтау және сипаттауға бағытталған.

Мысалы, Вествуд пен Родс өздерінің "Әзіл, жұмыс және ұйымдастыру" кітабында функционалды көзқарасты көптеген әзілдердің, әсіресе жұмыс орнындағы әзілдің артындағы кейбір сыни және күрделі динамикалық сәттерді елемегені үшін сынады [3]. Олар әсіресе билік, бақылау, қарсылық және үстемдік сияқты маңызды элементтерді ескермеуді атап өтеді. Алайда, бұл сын әзіл-оспақтың кейбір бұрынғы функционалды зерттеулеріне қатысты болуы мүмкін болса да, дискурсивті аналитикалық зерттеулердің кейінгі дамуы бұл сыни элементтерді анықтап, әзіл-оспақтың дискурсивті стратегия ретінде қалай қолданылатынын (кейде стратегиялық), сондай-ақ билікке, бақылауға және үстемдікке қарсы тұру әсіресе жұмыс орны контекстінде қарсы тұруды зерттей бастады [4, 346.].

Дискурсты функционалдылығы жағынан талдай отырып зерттеудегі келесі, тығыз байланысты бағыт-бұл позитивті әзіл-оспаққа ерекше назар аударудан бас тарту. Бұрын әзіл-оспақ зерттеулері ылғи позитивтілікке бағытталған болатын — мысалы, ынтымақтастық пен топтық үйлесімділікті тудыратын құрал ретінде сондай-ақ, көп жағдайда әзіл мейірім тудыру үшін, қолдау көрсету үшін және жақсы ниетпен жүзеге асырылады деп санау қалыптасқан еді. Алайда, әзілдің үш тарихи теориясы көрсеткендей, көптеген әзіл-оспақ мотивтерінде, агрессия және басқаларды мазақ ету элементтері басым. Дегенмен, әзіл-оспақтың бұл «көлеңкелі» жағы дискурсивті-аналитикалық зерттеулерде ұзақ уақыт бойы еленбеді. Биллиг айтқандай, әзіл-оспақтың "көлеңкелі" жағы проблемалы және оған қол жеткізу қиын болуы мүмкін. Әзіл-оспақтың "көлеңкелі" жағын елемеуді функционалды дискурсты зерттей бастаған талдаушылар да мойындады, бұл бірінші кезекте көңілді емес, керісінше қауіпті, мазасыз және бұлыңғыр [5, 619-640]. Бұл зерттеу жеке

адамдар, белгілі бір топтағы адамдар тыйым салынған немесе қасиетті деп санайтын, сондай-ақ қолданыстағы билік қатынастары мен status quo-ға күмән келтіру құралы ретінде кейбір идеяларға, тақырыптар мен құндылықтарға қарсы тұру үшін, кейде стратегиялық мақсатта әзіл-оспақты қолданудың кейбір тәсілдерін анықтады және сипаттады. Жалпы қабылданған болжамдар мен хаттамаларды жоққа шығару мақсатында қолайсыздық тудыратын тақырыптарды әдейі трансгрессивті әзілмен комедиялық эффект алу үшін зерттеуге болады. Әзіл-оспақтың бұл қызметі әдетте мұндай мәселелерді орайластыра алмайтындар үшін қолайлы болып табылады. Мысалы: жұмыс орнында бағынышты қызметтегілер мен достар арасына жаңа қосылғандар, өзінен жоғары сатыда тұрғандарды сынау үшін, кейде бас салып қарсы шығу үшін әзіл-оспақты пайдалана алады.

Кіріспе

Әзіл-оспақтың функционалды дискурстық талдауындағы мәселелер туралы ең маңыздылары жоғарыда сөз болды.

Дискурсивті аналитика зерттеушілерінің назарын аударатын тағы бір сала — бұл әзіл-оспақ тудыратын жауаптар. Әзіл-оспаққа жауап берудің прототипі ретінде күлуге бағытталған бұрынғы зерттеулерден алшақтай отырып, бірнеше соңғы зерттеулер жауап берудің басқа да тәсілдерін анықтады және талқылады — ол әзіл-оспақты қолдау немесе қабылдамау. Назар аудартатын стратегиялардың кейбіреулеріне, мысалы, әзіл-оспақты көбірек қосып сөйлеу, сөйлеушінің сөздерін қайталап отыру, өзара әрекеттесуге аса ынтамен қарау, негізгі сөйлемдерге келісу, келіспеу, балама интерпретацияларды ұсыну, сондай-ақ ым-ишараны мимикалық қимылдарды пайдалану, күлімсіреу, бас изеу, қасты көтеріп сөйлеу жатады. Жауап беру стратегиясы- таңдау ситуациялық контекстке (сұхбаттасушылар арасындағы қарым-қатынасқа) және қолданылатын әзіл-оспақ түріне байланысты болады. Мысалы, өзін-өзі қорлайтын әзіл-оспаққа әдетте күлкі емес, сөйлеушінің өзін-өзі сынауымен немесе эмпатия білдіруімен келіспеушілік көзқараспен жауап береді. Функционалды дискурстық талдау тұрғысынан әзіл-оспақты зерттеудегі кейбір жетістіктердің қысқаша шолуы көрсеткендей, әзіл-оспақ әр түрлі функцияларды орындау үшін қолдануға болатын өте күрделі және даулы стратегия болып табылады.

Әзіл-оспақтың функционалдық қырын соңғы онжылдықта бірқатар отандық тілшілер мен зерттеушілер де өз зерттеу нысанына алды. Атап айтар болсақ: В.И. Жумагулова, М.М. Тілеужанов, Т.К. Кожекеева, П.Б. Коржева [15,88 б.].

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Дискурсты функционалды талдау ұранындағы зерттеулер интерактивті әлеуметтік лингвистика [6], сөйлеу қарым-қатынасын талдау және сөйлеу кезіндегі дискурстық талдау сияқты дискурстың бірқатар түрлі аналитикалық бағыттарына сүйенеді. Белгілі бір құрылым мен тәсілді таңдау көбінесе зерттеушілердің нақты қызығушылығына және олардың зерттеу мақсаттары

мен міндеттеріне байланысты. Алайда, осы айырмашылықтарға қарамастан, дискурсты талдаушылар әдетте әзілдің шынайы, табиғи (жасанды түрде емес) мысалдарымен жұмыс істейді және әзіл-оспақ пайда болатын өзара әрекеттесу контекстіне ерекше назар аударады.

Әзіл-оспақтарды жинақтаудың сұхбат, өз-өзіне есеп беру деректері, бақылау құрылғыларын қосу сияқты іс-әрекет түрлеріне қарағанда, дискурсталаушылары табиғи әзіл-оспақ жағдайларын аудио (кейде бейне) жазбаларға жазуға бейім. Бұл натуралистік әдістер пайдалы және зерттеу нәтижелерін зерттеуші мен респондент бірлесіп жасағандықтан мұндай зерттеу әзіл-оспақ пайда болатын "фонды қалыптастыратын жағдайларды" ескеруі керек [14]. Осылайша, бұл әдістемелік тәсіл мол деректер көзіне жолықтырады, ол өз кезегінде зерттеушілерге әзілдің "диалогтық сипатын" түсінуге, оны оқшауламай интерактивті және әлеуметтік-мәдени аспектілерге мұқият назар аударатырып, талдауға мүмкіндік береді. Алайда, бұл табиғи деректерге назар аудару әзіл-оспақты жинауға және анықтауға байланысты бірнеше мәселелерге әкеледі. Мысалы, табиғи өзара әрекеттесуді тіркеудің негізгі кемшіліктерінің бірі- зерттеушілер көбінесе өзара әрекеттесу тақырыптарына және өзара әрекеттесудің жалпы дамуына салыстырмалы түрде аз ықпал етеді, қандай деректер алатынын алдын-ала біле алмайды, олар өздерінің жазып алған өзара әрекеттесу деректерінде, қаншалықты әзіл-оспақ жағдайлары болатынын оңай басқара алмайды. Бірақ осы кемшіліктерге қарамастан, салыстырмалы түрде үлкен көлемдегі деректерді жинау арқылы белгілі бір дәрежеде азайтуға болатын жиналған деректер әдетте өте бай және дискурсивті-аналитикалық тәсілдерге тән сапалы терең талдау жүргізудің тамаша көзі болып табылады. Әзіл-оспақтың функциялары мен қолданылуы туралы үлкен мәлімдемелер мен жалпылау жасаудың орнына, осы талдаудың нәтижесінде алынған идеялар, әдетте, әзіл-оспақтың нақты жағдайда өзара әрекеттесуде жұмыс істейтін нақты процестерді жақсы түсіну үшін қолданылады.

Осы әдістемелік мәселелерден басқа, әзіл-оспақты зерттеу кезінде дискурс талдаушылары жиі кездесетін тағы бір күрделі сұрақ-бұл деректердегі әзіл-оспақты нақпа-нақ қалай анықтауға болатындығы. Әзіл-оспаққа жауап берудің әртүрлі стратегиялары болғандықтан, жоғарыда қысқаша айтқанымыздай, белгілі бір сөздің әзіл-оспақпен немесе байсалды айтылғанын білу әрқашан оңай емес. Бұл мәселені шешу үшін және сөйлесу кезінде әзіл-оспақты анықтаудың жүйелі жолдарын табу үшін зерттеушілер көбінесе "паралингвистикалық, прозодикалық және дискурсивті белгілерге" сүйенеді және сөйлеушінің сөйлеу үніне, аудиторияның есту мүмкіндігіне, сондай-ақ (мүмкін болған жағдайда) ым-ишара реакцияларына ерекше назар аударады[4].

Зерттеуші просодиялық ерекшеліктерін көре алмайтын электрондық хабарламалар мен хаттар тәрізді жазбаша қарым-қатынаста әзіл-оспақты анықтау ықтималдығы күрделі. Мұны айналып өтудің бір жолы-контекстуализацияның басқа белгілеріне сүйену, соның ішінде, эמודзилерді (мысалы, күлкі), аббревиатураларды (мысалы, "күледі"),

метакомментарийлерді (мысалы, "әзілдесу") немесе лексикалық бірліктердің ерекше таңдауын (мысалы, ресми атақ пен фамилияны қолдану бейресми электрондық пошта жазу) қолдану. Жазбаша қарым-қатынаста әзіл-оспақты анықтаудың тағы бір жолы-белгілі бір мәтін қандай реакция (визуалды немесе мәтіндік) тудыратынын қарау. Тағы бір мүмкіндік, автор мен мәтінді алушының әзіл-оспаққа ниеттері мен қабылдауларын тексеру. Бұл тексеру процесі "қатысушыларды тексеру" деп аталады, онда зерттеуші зерттелетін құбылыстардың интерпретацияларын деректер көзі болып табылатын нақты адамдармен салыстырады. Бұл нәтижелердің пайдалы валидациясы болуы мүмкін және зерттеушіге әзіл-оспақ жасаушылардың көзқарасын дәлірек көрсету үшін интерпретацияларды одан әрі нақтылау немесе өзгерту мүмкіндігін ұсынады.

Нәтижелер

Дискурсты функционалды талдаудың әзіл-оспақты зерттеуге қосқан негізгі үлестерінің бірі-әзіл-оспақтың өзара әрекеттесу кезінде қалай көрінетінін түсінуде болып табылады, сонымен қатар оның әзіл-оспақ функциялары орындалатын әртүрлі дискурстық процестерді сәйкестендіру, сипаттау қабілетінде. Басқаша айтқанда, әзіл-оспақтың дискурсивті аспектілерін талдай отырып, дискурсивті аналитикалық зерттеу құрылымы күрделілігін, әзілдеп алдау, келіссөздерді, сондай-ақ әзіл-оспаққа жауап берудің кейбір қиындықтарын көрсетеді. Осылайша, нақты бір жағдайда әзіл-оспақтың қандай функцияны атқаратыны ғана емес, сонымен қатар қарым-қатынас жасаушылар арасында әзіл-оспақтың қалай (бірлесіп) жасалатыны және оған қалай жауап беретіні туралы функцияларды түсіну туралы да сөз болып отыр.

Функционалды дискурс тұрғысынан әзіл-оспақты зерттеудің жалпы мақсаттары мен міндеттеріне сәйкес, әзіл-оспақтың әртүрлі әлеуметтік ортада атқаратын функцияларын анықтауға және талқылауға мүдделі, олар: жұмыс орны [4], сыныптар [6, 375-395 б.], отбасы мен достарының ортасы. Бұл бөлімде біз әзіл — оспақ орындай алатын көптеген функциялардың бірнешеуін ғана талқылаймыз және бұл салыстырмалы түрде қарапайым болып көрінгенімен, әзіл-оспақты анықтау, сипаттау және тіпті үшін жіктеу өте қиын тапсырмалар болып табылады, себебі әзіл-оспақ әмбебап, жан-жақты пайдаланылады, әзіл-оспақтың кез-келген түрі бір уақытта бірнеше функцияларды орындай алады. Kuipers атап өткендей: "Әзіл-оспақты ешқашан бір функцияға, мәнге немесе мақсатқа дейін қысқартуға болмайды" және мұндай екіұштылық әзіл-оспақтың "тартымды және жағымсыз" болуы мүмкін екенін көрсетеді [7, 179-195 б.].

Келесі мысалда бұл айқын ашылған.

Мысал:

IT мекемеде сатушы Альф корпоративті фильмнің көрсетіліміне билет алмады, оны ұжымдастарының бірі Кара ұйымдастырған болатын. Үзіліс кезінде Альф ешқандай сәлемдеспестен ұжымдастарының ортасына келіп:

-Кара, сен сұрқиясың!- деді, (езу тартып, барлығы күлді).

Бұл өзіне назар аударарлық сөзге барлығы әзіл ретінде қабылдап, күлді. Сөз бағытталған Кара да қатты күлді. Альфтың қалжыңы күлкі тудырғанмен бұл жерде оның наразылығын, Караны кінәлап тұрғандығы туралы ақпаратты жеткізді. Ол осылайша, сыни көзқарас пен Караның келеңсіз жауап беруінің алдын алды. [8, 584-599 б.]

Өзінің тарихи дамуында әзіл-оспақтың сапасы да өзгеру үстінде. Әзіл-оспақтың тек қызметі ғана емес, оның сипаты мен бағыты, көрініс табу жолдары да, өзгеріп келеді. Жоғарыда атап көрсеткендей, әрбір әлеуметтік құбылыс, белгілі бір қоғамдық-саяси шарттар, оның дамуына ықпал етеді. Қазақ халқының әзіл-оспақ тақырыбындағы ерекшелігі-дидактикалық қызметінде болып табылады.

Әзіл-қалжың қазақ қоғамында тұрмыстық жағдайларда, той, мерекелерде қолданыс тапқан. Тойбастар, жар-жар, бет ашар әндерінің мазмұнында кездеседі.

Мысалы: Ана отырған бикеші
Жібектей ескен шүйкесі
Мен де келін болам деп,
Кұрып бір отыр жүйкесі.

Келін болуға жасы жеткен бойжеткенді таныстыру үшін осындай әзіл-оспақты жолдарды қолданған.

Қазіргі қазақ халқының ауызша шығармашылығы бұл бір жағынан қалыптасқан дәстүрлердің дамуы, екінші жағынан осы дәстүрлердің трансформациясы. Қазақ халқының тұрмысында жиі қолданылатын тұрақты тіркестер мен жаңылтпаштарда да әзіл-сықақ көріністері бар.

Мысалы: Күйе күйе, күйе ме?
Күйге қолым күйе ме?
Күйге қолым күймейді.
Бетімнен анам сүймейді. [15, 90-91 б.]

Талқылау

Жалпы, әзіл-оспақ вербальді, визуалды және физикалық әзіл-оспақ болып бөлінеді, бірақ көптеген зерттеулерге сәйкес функционалды дискурстық талдау тұрғысынан біз мұнда тек ауызша әзіл-оспаққа назар аударамыз. Әзіл орындайтын функциялардың көпшілігі келесі санаттардың біріне (немесе бірнешеуіне) жатады: ынтымақтастық құру, билікті жүзеге асыру және психологиялық функцияларды орындау. Әзіл-оспақты дискурсивті-аналитикалық зерттеулер негізінен осы функциялардың алғашқы екеуіне қызығушылық танытады, әзіл-оспақты ынтымақтастықты құру және нығайту құралы ретінде, сондай-ақ билікке қарсы тұру және құлату құралы ретінде қолдану туралы бірнеше зерттеулер бар. Мұнда біз дискурсты талдау тұрғысынан осы екі функцияны да қысқаша талқылаймыз.

Ынтымақтастық құру. Әзіл-оспақтың әңгімелесушілер арасындағы ынтымақтастықты құру, қолдау және нығайту қабілеті көбінесе әзіл-оспақтың ең негізгі функциясы ретінде сипатталады, ол тіпті диверсиялық әзіл-оспақта да қолданылады [4, 159 б.]. Әр түрлі топтар әзіл-оспақты қолданудың әр түрлі

тәсілдерін дамытқандықтан (мысалы, әзіл-қалжыңда, сондай-ақ кімге қатысты әзіл-оспақтың осы немесе басқа түрін қолдануға рұқсат етілген нормаларда және әзіл-оспақ жағдайларына жауап берудің қолайлы тәсілдерін құрайтын нормаларда көрінеді), топ мүшелігі туралы белгі беру және әртүрлі топтар арасындағы шекараны белгілеу тәрізді, әзіл-оспақты дұрыс қолдану маңызды аспект болып табылады.

Мысалы, Австралия мен Ұлыбританиядағы ер адамдардың арасындағы барлық қарым-қатынастарында әзіл-оспақтар, келемеждейтін әзіл-қалжыңдары зерттеуде Хауг пен Бусфилд (2012) бұл тәжірибелер олардың деректерінде қайталанғанын және оларды қолдану қарым-қатынас идеалымен тығыз байланысты екенін анықтады, ол достар арасындағы "өзінді тым байыпты қабылдамау" түсінігінің болуы еді. Осылайша, осы топтардың мүшелері арасында мұндай әзіл-оспақты үнемі қолдану ынтымақтастық пен "достықтың әлеуметтік байланыстарын нығайтуға және растауға" ықпал етті [9, 1099—1114 б.]. Ұқсас тенденцияны Nabib байқады, ол әртүрлі әлеуметтік-мәдени топтардағы достар тобында жиі әзіл-оспақты мазақ ету үшін қолданатынын атап өтті [10].

Сол сияқты, Эверттің (2003) отбасылық әзіл-оспақ зерттеуінде, ол Канзас штатындағы отбасы ынтымақтастық пен жақындықты қалыптастыру үшін сыртқы агрессивті әзіл-оспақты қолданғанын анықтады. Келекелеп айтылған ескертулер мен әзілдер отбасы мүшелері үшін "интерактивті мақсатпен" пайдаланылып, "қарым-қатынас үндестігін" құру үшін қолданылды [11]. Жұмыс орнындағы әзіл-оспақты зерттеу барысында Плестер мен Сейерс [8] зерттеу жүргізген IT компаниясында әріптестері жеке қасиеттерін, сырт келбеттерін, мінез-құлқтарын "мазақ еткенді" ұнататынын байқады. Осы нақты жұмыс орнында нәсіл, жыныс және физикалық сипаттамалар сияқты аңдап сөйлейтін тақырыптар бойынша әзіл-оспақтар айтылғанда рахаттану компанияның жұмыс мәдениетіне еніп, қабылданып кеткені туралы белгі берді. Осындай мазақы сипат алған әзіл-оспақтар әріптестер арасында жиі қолданылып, теріс қабылданбады, олар мұны әзіл-қалжың ретінде қабылдады.

Алайда, әзіл-оспақты тек ынтымақтастықты нығайту және топ мүшелігін белгілеу құралы ретінде ғана емес, сондай-ақ әртүрлі функцияларды орындау үшін, мысалы жұмыс орнында билік басымдылығын білдіру мақсатында пайдалануға болады.

Үстемдік жасау. Әзіл-оспақ пен билік арасындағы қарым — қатынас өте жақын және әзіл шынымен де билікті көрсетудің әмбебап құралы болып табылады. Мысалы, мақсатқа жету арқылы сондай-ақ топтық нормаларды анықтау мен осы нормалардан ауытқығандарды орнына қою үшін қолданылады. Бұл соңғы функцияда, Холмс пен Марра айтқандай, әзіл-оспақ "сондай-ақ әлсіздерге әлеуметтік тұрғыдан дауласу немесе билікті құлату құралы ретінде қол жетімді". Алайда, бұл диверсиялық функциядан басқа, әзіл-оспақты биліктің арақатынасын төмендету үшін де қолдануға болады және "сөйлеушінің аспаптық мақсатына күш айырмашылығын нақты төмендету арқылы қол жеткізуге болады" [4]. Осы әр түрлі және кейде бір-біріне қайшы келетін функциялардың барлығы әзіл-оспақтың көп

функционалдығын көрсетеді. Холмс атап өткендей, оның көркемділігі мен қолданушыларға деген тартымдылығы "оның икемділігінде", себебі "ол қалқан, сондай-ақ езілгендердің арсеналындағы өткір қару ретінде жұмыс істей алады".

Жұмыс орындарында билік пен ынтымақтастық дискурстары басым және бір-бірімен күрделі түрде өзара байланысты жерде, эзіл-оспақтың билік пен ынтымақтастықты көрсету құралы ретінде пайдаланылуы оны ерекше маңызды етеді. Эзіл-оспақ сөйлеушіге күш пен сыпайылықты білдіруге көмектесетіндіктен, ол тек функционалды дискурстың талдаушыларын ғана емес, сонымен қатар эзіл-оспақ зерттеушілерінің де кеңінен қарастырылуына болады. Функционалды дискурс тұрғысынан кейбір дискурсивті стратегияларды анықтау және сипаттау үшін әртүрлі зерттеулер жүргізілді. Мысалы, сын немесе келіспеушілік сияқты жағымсыз аффективті сөйлеу әрекеттері, сынау мен келіспеушілік кезінде жағдайды шиеленістірмеу мақсатында эзіл-оспақты қолдану, әңгімелесушілерге теріс әсерін азайтып, жағымды қарым-қатынасты сақтауға көмектеседі [1].

Эзіл-оспақтың бұл функциясы әсіресе ықпалды сұхбаттасушыларға қатысты жағымсыз аффективті сөйлеу әрекеттері кезінде, мысалы, жұмыс орны контекстінде басшылық қызметтегілерге қарамағындағылардың қарсы сөйлеуі кезінде эзіл-оспақты пайдалану қолайлы [4]. Батлер күлкінің күшін атап көрсетеді, күлкіні «жұмыс орнындағы адамдардың мінез-құлқын түзету үшін қолдануға болады», - деген қорытындыға келеді, себебі ол "келеке ету мен ұялту процестері арқылы мекемелерде әлеуметтік реттеуші рөлін атқарады"[12]. Ол адамдарды эзіл-оспақ арқылы басқаруға болатынын айтады, өйткені конформистік емес мінез-құлық күлкіге айналуы ғажап емес, көптеген адамдар күлкіге қалғанды ұнатпайтындықтан, мазақ етуі мүмкін әрекеттерден аулақ болады.

Бұл әртүрлі функцияларды, әрине, бір уақытта орындауға болады, эзіл-оспақ үлгісін билікті жүзеге асыру үшін де, сонымен бірге сұхбаттасушылар арасындағы ынтымақтастықты құру және нығайту үшін де оңай пайдалануға болады. Эзіл-оспақтың осы функцияларымен қоса, оның сұхбаттасушыларға үйлесімділік көрсету қабілеті де бар.

Эзіл-оспақ тек жеке тұлғаны дәріптеудің достар арасында немесе басқа ортада өзін ерекше ұстау, алшақ ұстау құралы ғана болып қоймай, сондай-ақ кәсіби және гендерлік ерекшеліктерді дәріптеу үшін құнды стратегия болып табылады.

Эзіл-оспақтың берілуі кезінде әртүрлі тілдік стильдер қандай да бір заттар мен құбылыстарды сипаттау үшін сәйкес лексика таңдалады. Лексикадағы бір стильдегі элементті, екіншіге ауыстыру эзіл-оспақты жеткізудің бір тәсілі. Ол тілдік механизмдердің көмегімен оның функциясы арқылы жүзеге асады [15, 55 б.].

Қорытынды

Эзіл-оспақ тұрғысынан функционалды дискурстық талдауға арналған, жоғарыда айтылған зерттеулер, негізінен аз зерттелген сала болып қала береді.

Мұнда біз тек кейбір заманауи тенденциялар мен кейбір ықтимал зерттеу бағыттарын атап өттік. Функционалды дискурстық талдау тұрғысынан әзіл-оспақты зерттеудегі ерекше маңызды жетістіктердің бірі-ағылшын тілінен өзге қазақ, корей, кантон, грек және басқа тілдерде әзіл-оспақтың қолданылуы мен функцияларын талдауға бағытталған қозғалыстар болып отыр [8].

Бұл зерттеу осы тілдерде әзіл-оспақ арқылы берілетін және әртүрлі контекстерде жауап беретін нақты стратегияларды анықтау және сипаттау арқылы әзіл-оспақтың күрделілігі туралы қызықты жаңа мағлұматтар беріп қана қоймайды, сонымен қатар "әзіл-оспақ" туралы қалыптасқан түсінікті қолдау немесе жоққа шығару үшін жаңа деректер мен қосымша ақпараттар береді. Бұл бағыттағы оң дамуға қарамастан әзіл-оспақтың әртүрлі функцияларын және олардың өзара әрекеттесу тәсілдерін толық түсіну үшін ағылшын тілінен басқа тілдердегі әзіл-оспақ туралы көбірек зерттеу қажет.

Әр түрлі контексте, соның ішінде сыныпта, жұмыс орнында және достар арасында мәдениетаралық коммуникациядағы әзіл-оспақ туралы соңғы зерттеулер де қызықты [13]. Бірақ тағы да осы контексттерде әзіл-оспақ туралы көбірек зерттеу қажет. Атап айтқанда, әзіл-оспақ мәдениет пен тілге байланысты деген тұжырымға сүйене отырып, бұл зерттеу бағыты өзара қарым-қатынастағы мәдениеттің рөлі жағынан кейбір жемісті тұжырымдар жасауға кепілдік береді, бұл әзіл-оспақты зерттемейтін зерттеушілерді қызықтыруы керек.

Функционалды дискурстық талдау тұрғысынан жақында жүргізілген әзіл-оспақ зерттеулерінің тағы бір қызықты тенденциясы-сәтсіз әзіл-оспақ сияқты әзіл-оспақтың нақты түрлері мен функцияларына, әзіл-оспақтың ерекше күрделі және даулы түрі келеке ететін әзіл-оспақ, иронияға - сонымен қатар әзіл-оспақтың "қараңғы аспектілері" яғни әзіл-оспақты әдейі ренжітуге немесе шекараны бұзуға бағытталған тұстарына көбірек назар аударылып жүр. Әзіл-оспақтың түрлері мен функцияларының әртүрлі аспектілерін белгілі бір жағдайлар мен контекстерде яғни жұмыс орнында, отбасында немесе достар шеңберінде зерттей келе, әзіл-оспақтың қызметі туралы аз болса да қажетті түсінік береді.

Алайда, бұл зерттеудің көп бөлігі функционалды дискурстық талдау тұрғысынан ауызша және аз дәрежеде жазбаша өзара әрекеттесуге бағытталған. Электрондық пошта, Facebook және Twitter сияқты онлайн ортада әзіл-оспақтың әртүрлі қолданылуы мен функцияларын зерттейтін зерттеулер өте аз. Бұл тұрғыда әзіл-оспақ туралы басқа көзқарастар бар, функционалды дискурстың талдаушылары осы уақытқа дейін осы онлайн контексттерден алшақ болды. Бірақ әлеуметтік және кәсіби өзара әрекеттесу үшін онлайн ортаның өзектілігі артып келе жатқандықтан, бұл контекст болашақ зерттеулер үшін маңызды мүмкіндіктер ашады.

Болашақ зерттеулердің ағымдағы тенденциялары мен бағыттарының анық емес екені айқын. Соңғы кездері әзіл-оспаққа айтарлықтай көп көңіл бөлінетін болса да әзіл-оспақтың дискурс-аналитиктердің күн тәртібіне қайта оралуына ықпал ететін дискурсивті стратегия, әзіл-оспақтың күрделілігіне жаңа үлес қосатын зерттеушілер санын көбейтеді.

Ауызша немесе жазбаша табиғи шынайы интерактивті деректерді жинаудың маңызды артықшылықтарының бірі-бұл әзіл-оспақ жағдайлары анықталғаннан кейін зерттеушілерге әзіл-оспақтың қалай орын алғанын, яғни оның қалай құрылатынын, кейде сұхбаттасушылар арасындағы ынтымақтастықта әртүрлі функцияларды қалай орындайтынын жақсы түсіну үшін терең талдау жасауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, әзіл-оспақ тізбегін толығымен қарау (контекстен тыс түсініктемеге назар аудармай) зерттеушілерге әзіл-оспақ мысалында орындайтын әртүрлі әзіл-оспақ түрлері мен әртүрлі функциялардың күрделі өзара әрекеттесуін сипаттауға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТ

- [1] Schnurr S. & Chan, A. When laughter is not enough. Responding to teasing and self-denigrating humour at work // *Journal of Pragmatics*. – 2011. – P. 20-35.
- [2] Martin R. A. The psychology of humor. An integrative approach. – Burlington, MA: Elsevier 2007. – P. 85-369.
- [3] Westwood R. & Rhodes C. (Eds.). *Humor, work and organisation*. – London: Routledge, 2007. – P. 1-29.
- [4] Holmes J. & Marra M. Having a laugh at work: How humour contributes to workplace culture // *Journal of Pragmatics*. – 2002. – P. 65-87.
- [5] Dynel M. Isn't it ironic? Defining the scope of (non)humorous irony // *Humor*. – 2014. – P. 619-640.
- [6] Davies C. Humor in intercultural interaction as both content and process in the classroom // *Humor*. – 2015. – P. 375-395.
- [7] Kuipers G. The divisive power of humor: Comedy, taste and symbolic boundaries // *Cultural Sociology*. – 2011. – 7(2). – 179-195p.
- [8] Plester B. A. Take it like a man! Performing hegemonic masculinity through organizational humor // *Ephemera*, 15(3), forthcoming. – 2015. – P. 584-599.
- [9] Haugh M. & Bousfield D. Mock impoliteness, jocular mockery and jocular abuse in Australian and British English // *Journal of Pragmatics*. – 2012. – 44. – P. 1099 - 1114.
- [10] Habib R. Humor and disagreement: Identity construction and cross-cultural enrichment // *Journal of Pragmatics*. – 2008. – 40. – P. 1117–1145.
- [11] Everts E. Identifying a particular family humor style: A sociolinguistic discourse analysis // *Humor*. – 2003 – 16(4). – P. 369-412.
- [12] Butler N. 'Joking aside: Theorizing laughter in organizations', *Culture and Organization*. – 2015. – 21(1). – P. 42-58.
- [13] Wang Y. Humor in British academic lectures and Chinese students' perceptions of it // *Journal of Pragmatics*. – 2014. – 68. – P. 80-93.
- [14] Alvesson M. & Sköldbberg, K. *Reflexive methodology. New vistas for qualitative research*. – London, 2000. – P. 3-8.
- [15] Мадиева З.К. Лингвокультурологические особенности казахского юмора // *Республиканский научный журнал «Қазақтану»*. – 2022. – № 2 (14). – С. 88-91.

REFERENCES

- [1] Schnurr S. & Chan A. When laughter is not enough. Responding to teasing and self-denigrating humour at work // *Journal of Pragmatics*. – 2011. – P. 20-35.
- [2] Martin R. A. The psychology of humor. An integrative approach. – Burlington, MA: Elsevier, 2007. – P. 85-369.
- [3] Westwood R. & Rhodes C. (Eds.). *Humor, work and organisation*. – London: Routledge, 2007. – P. 1-29.
- [4] Holmes J. & Marra M. Having a laugh at work: How humour contributes to workplace culture // *Journal of Pragmatics*. – 2002. – P. 65-87.

- [5] Dynel M. Isn't it ironic? Defining the scope of (non)humorous irony // *Humor*. – 2014. – P. 619-640.
- [6] Davies C. Humor in intercultural interaction as both content and process in the classroom // *Humor*. – 2015. – P. 375-395.
- [7] Kuipers G. The divisive power of humor: Comedy, taste and symbolic boundaries // *Cultural Sociology*. – 2011. – 7(2). – 179-195p.
- [8] Plester B. A. Take it like a man! Performing hegemonic masculinity through organizational humor // *Ephemera*, 15(3), forthcoming. – 2015. – P. 584-599.
- [9] Haugh M. & Bousfield D. Mock impoliteness, jocular mockery and jocular abuse in Australian and British English // *Journal of Pragmatics*. – 2012. – 44. – P. 1099-1114.
- [10] Habib R. Humor and disagreement: Identity construction and cross-cultural enrichment // *Journal of Pragmatics*. – 2008. – 40. – P. 1117-1145.
- [11] Everts E. Identifying a particular family humor style: A sociolinguistic discourse analysis // *Humor*. – 2003. – 16(4). – P. 369-412.
- [12] Butler N. 'Joking aside: Theorizing laughter in organizations', *Culture and Organization*. – 21(1). – 2015. – P. 42-58.
- [13] Wang Y. Humor in British academic lectures and Chinese students' perceptions of it // *Journal of Pragmatics*. – 2014. – 68. – P. 80-93.
- [14] Alvesson M. & Sköldbeg K. Reflexive methodology. New vistas for qualitative research. – London, 2000. – P. 3-8.
- [15] Madieva Z.K. Lingvokul'turologicheskie osobennosti kazahskogo yumora (Linguocultural peculiarities of Kazakh humour) // *Respublikanskij nauchnyj zhurnal «Қазақтану»*. – 2022. – № 2 (14). – S. 88-91. [In Rus.]

ФУНКЦИОНАЛЬНЫЙ ДИСКУРС АНАЛИЗ ЮМОРА

*Рысмагамбетова Н.А.¹

*¹докторант, Актюбинский региональный университет
имени К.Жубанова, Актобе, Казахстан,
e-mail: aitokrayan@gmail.com

Аннотация. В этой статье предлагается "функциональный дискурсивный анализ юмора", основанный на различных источниках исследований, а также с учетом конкретных примеров.

Цель статьи – проанализировать юмор с функциональной дискурсивной точки зрения, отказавшись уделять особое внимание позитивному юмору и рассматривая его под другим углом. Одна из областей, которая привлекает внимание исследователей дискурсивной аналитики – это дифференциация информации об ответах, которые вызывают юмор. Отойдя от более ранних исследований, направленных на смех как прототип ответа на юмор, несколько недавних исследований выявили и обсудили другие способы ответа с точки зрения поддержки или отклонения юмора.

Исследование было проведено с использованием метода сравнительного изучения функционального дискурсивного анализа юмора из различных источников. Помимо этих методологических вопросов, еще один сложный вопрос, с которым часто сталкиваются аналитики дискурса при изучении юмора, заключается в том, как точно определить юмор в данных. В статье рассматривается функциональный дискурс с аналитической точки зрения и приводятся исследования различных аспектов психоаналитических теорий.

Научная значимость статьи заключается в том, что некоторые из стратегий, привлекающих внимание посредством функционального дискурсивного анализа юмора, такие как говорение с большим количеством юмора, повторение слов говорящего, более мотивированное отношение к взаимодействию, согласие с основными предложениями,

несогласие, предложение альтернативных интерпретаций, а также использование жестов мимики, улыбка, кивание, поднятие бровей были рассмотрены.

Практическая значимость статьи заключается в определении динамики и сложности значения интерактивного юмора. Были выявлены и описаны некоторые способы использования юмора.

Методологический, процессуальный (технологический) и инструментальный уровни функционального дискурсивного анализа юмора, натуралистические методы для понимания диалогического характера представлены его целью, мнения о нем, а также результат. В ходе определения деятельности юмористического дискурса было дано его использование в общественных кругах.

Ключевые слова: юмор, функциональный дискурс, коммуникация, анализ, интерактивный юмор, аналитика, исследователь, стратегия

FUNCTIONAL DISCOURSE ANALYSIS OF HUMOR

*Rysmagambetova N.A.¹

*¹doctoral student, Aktobe Regional university named after K.Zhubanov,
Aktobe, Kazakhstan,
e-mail: aitokrayan@gmail.com

Abstract. This article proposes a "functional discursive analysis of humor" based on various sources of research, as well as taking into account specific examples.

The purpose of the article is to analyze humor from a functional discursive point of view, refusing to pay special attention to positive humor and considering it from a different angle. One of the areas that attracts the attention of researchers of discursive analytics is the differentiation of information about responses that cause humor. Moving away from earlier studies focused on laughter as a prototype response to humor, several recent studies have identified and discussed other ways to respond in terms of supporting or rejecting humor.

The study was conducted using the method of comparative study of the functional discursive analysis of humor from various sources. In addition to these methodological questions, another difficult question that discourse analysts often face when studying humor is how to accurately identify humor in the data. The article examines the functional discourse from an analytical point of view and provides research on various aspects of psychoanalytic theories.

The scientific significance of the article lies in the fact that some of the strategies that attract attention through the functional discursive analysis of humor, such as speaking with a lot of humor, repeating the words of the speaker, a more motivated attitude to interaction, agreement with the main proposals, disagreement, offering alternative interpretations, as well as the use of facial gestures, smiling, nodding, raising eyebrow issues such as speech were considered.

Practical significance of the article is that the place of humor in the context of the workplace in the family, in the circle of friends to relieve tension and stress, the importance of dynamics and complexity of interactive humor is determined. Some ways of using humor have been identified and described.

Methodological, procedural (technological) and instrumental levels of the functional discursive analysis of humor, naturalistic methods for understanding the dialogical character, its purpose, opinions about it, as well as the result are presented. In the course of defining the activity of humorous discourse, its use in public circles was given.

Keywords: humor, functional discourse, communication, analysis, interactive humor, analytics, researcher, strategy

Статья поступила 03.02.2023